

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (2012–2022)

Шевченко В. М.

ВСТУП

Демократичні перетворення в Україні, які розпочалися після проголошення незалежності, пов'язані з відродженням національної ідентичності та входженням країни до Європейської спільноти. Вони обумовили зміни ідеологічного, морально-ціннісного та соціально-економічного устрою суспільства, спричинили кардинальні зрушення в освітньому просторі, що позитивно вплинуло на процеси модернізації освітньої системи, пошук власних шляхів розвитку освіти в умовах активізації складних і суперечливих глобалізаційних впливів.

У контексті модернізації сучасної освіти актуальності набуває її гуманізація. Передусім це викликано економічними, соціальними, політичними, культурними змінами, які відбуваються в Україні. Перехід до демократичного суспільства з ринковою економікою, розшарування суспільства, наявність соціальних та екологічних проблем, формування інноваційних міжнародних відносин, поява нових небезпек для людини і суспільства потребують формування в системі освіти нових цінностей, сучасного мислення, прагнення до творчості, вміння вирішувати нестандартні завдання, правової свідомості, духовної культури.

Інтеграція України до європейського освітнього простору, яка закріплена Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014), актуалізує синхронізацію ключових параметрів освіти в Україні зі стандартами Європейського Союзу. Особливої актуальності така синхронізація в контексті соціальної інклюзії набула після затвердження Європейською радою і Європейським парламентом «Європейського стовпа соціальних прав» (2017). У документі гарантовано права людей з особливими освітніми потребами на гідне життя, участь у суспільному бутті, працевлаштування. Інклюзію визнано одним з головних принципів сучасної Європи, що спонукає на переосмислення і оновлення змісту та функцій системи спеціальної освіти.

В останнє десятиліття модернізація освіти в Україні була спрямована на модернізацію, демократизацію та необхідні зміни, що зумовлювало потребу її інноваційного поступу. Протягом цього періоду відбувалися важливі, а часом глобальні, зміни в системі спеціальної освіти, які

пов'язані з розумінням суспільства дітей з особливими потребами, ставленням до них, вирішенням проблем та питань щодо їх соціалізації та інтеграції. В цей час спеціальна освіта починає ґрунтуватися на принципах вираженої педагогіки, в основу якої покладено те, що відмінності між людьми є звичайним явищем, тому освітній процес потрібно адаптувати до потреб таких дітей. Такий підхід вимагав значного оновлення системи спеціальної освіти, її форм, методів та змісту за допомогою впровадження сучасних інноваційних педагогічних та корекційно-розвиткових технологій, педагогічних підходів, розробку нових комплексних програм розвитку дітей з особливими освітніми потребами, спрямованих на максимально успішну їх соціалізацію в умовах спеціального та інклюзивного навчального закладу.

1. Модернізація та розвиток системи спеціальної освіти в Україні (2012–2015 роки)

У 2010-х роках в Україні проблема соціалізації дітей з особливими освітніми потребами набула особливої значущості. Постає потреба проведення якісних змін існуючої системи спеціальної освіти, насамперед змін у чинному законодавстві, оскільки норми законів з питань освіти дітей з особливими потребами не завжди були узгоджені між собою¹.

Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 706 від 01 серпня 2012 року Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року окреслила основні напрями роботи законодавчих та виконавчих органів влади, установ, закладів освіти та охорони здоров'я, громадських організацій щодо докорінної зміни підходів до забезпечення реалізації прав і задоволення потреб людей з інвалідністю та поліпшення умов їхньої життєдіяльності.²

2012 року законодавством було впорядковано діяльність навчально-реабілітаційних центрів. Вона почала регламентуватися положенням, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту

¹ Нагорна В.В. Гарантії реалізації права на освіту Дітьми з особливими потребами в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (20–21 листопада 2013 р.). Київ: Університет «Україна», 2013. С. 310–312.

² Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації конвенції ООН про права інвалідів»: аспект освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей* (18 жовтня 2012 р.). Київ: Університет «Україна», 2012. С. 3.

України від 16 серпня 2012 року за № 920, а також наказом від 20 листопада 2012 року за № 1299 «Про затвердження перспективного плану розвитку навчально-реабілітаційних центрів».

Відповідно до нормативних документів, навчально-реабілітаційні центри ставали інноваційними закладами системи освіти та призначені для реалізації права на освіту дітей зі складними порушеннями розвитку віком від двох років, які себе не обслуговують і відповідно до індивідуальної програми реабілітації потребують індивідуального догляду та супроводу, але здатні перебувати у дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарями режимом³.

Особлива увага держави була звернена на дошкільну освіту. Згідно законодавства, в Україні дошкільна освіта є обов'язковою для дітей старшого дошкільного віку. Законодавством передбачено, що у складі дошкільних навчальних закладів можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами. Водночас, реалізація права дітей на дошкільну освіту, незалежно від їх індивідуальних особливостей та обставин, у тому числі стану здоров'я, може бути обмежена, оскільки прийом дітей у дошкільні початкові заклади проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють та наявності вільних місць у таких початкових закладах⁴.

Певні проблеми спричиняє й те, що окремого положення про спеціальні дошкільні навчальні заклади не має, а відтак – залишаються невизначеними на законодавчому рівні специфічні умови їх функціонування (головні завдання; види та структура; правила зарахування та добору дітей; організація діяльності закладу; організація навчально-виховного процесу; особливості навчально-виховної, корекційно-розвиткової, лікувально-профілактичної роботи у закладах різних видів тощо)⁵.

³ Єжова Т.Є. Організація в Україні освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція* (20–21 листопада 2013 р.). Київ: Університет «Україна», 2013. С. 26–27.

⁴ Бучковська Я.Г. Сучасний стан дошкільної освіти для дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР»* (24–25 квітня 2017 р.). Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. С. 148–150.

⁵ Єжова Т.Є. Організація в Україні освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція* (20–21 листопада 2013 р.). Київ: Університет «Україна», 2013. С. 26–27.

2013 року завершився 5-річний експеримент «Інклюзивна освіта для дітей з обмеженими можливостями в Україні» із впровадження інклюзивної форми навчання. Аналіз результатів в експериментальних закладах освіти дає можливість зазначити такі позитивні зрушення: краща підготовленість молоді з особливими потребами до життя в суспільстві, а також готовність самого суспільства враховувати потреби своїх громадян; підвищення мотивації дітей з особливими потребами до навчання; батьки отримали можливість обмінюватися досвідом навчання й виховання, якого їм не вистачало, коли їхні діти навчалися у спеціальних групах⁶.

З огляду на впровадження в Україні інклюзивної форми навчання модель навчання була змінена із «сегрегативної» на «інклюзивну». Інвалідність була представлена не як проблема певного кола «неповноцінних людей», а як проблема всього суспільства в цілому. З цього часу також вводиться до використання термін «діти з особливими освітніми потребами» як такий, що робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей, котрі мають певні відхилення у розвитку, що не дають їм змогу користуватися тими освітніми послугами, які надаються школами у місцевій громаді⁷.

Важливим елементом у роботі спеціальних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів, інклюзивних класів та шкіл стало залучення батьків до навчально-виховного процесу, участі у розробці індивідуальних програм розвитку своїх дітей. Це дало їм змогу відчутти, що вони зі своїми дітьми не самотні, що вони є членами команди, яка завжди підтримає і допоможе у подоланні труднощів. Налагодження партнерських стосунків із батьками, урахування культурних традицій, інтересів родини дало можливість подолати стереотипи у роботі із сім'ями, які мають дітей з особливими освітніми потребами. Лише за умови, коли батьки, учителі, асистенти та інші фахівці працюють разом, можна сподіватися на успіх у складній справі – соціальній адаптації до звичайного життя дітей з особливими потребами⁸.

Впровадження інклюзії потребувало створення відповідного освітнього середовища, забезпечення наукового супроводу, створення

⁶ Іноземцева С. Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства. *Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства. Vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník*. Prešov, 2016. № 1. С. 274–275.

⁷ Желудкова А.М., Хижняк І.А. Проблеми соціальної адаптації інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція (20–21 листопада 2013 р.)*. Київ: Університет «Україна», 2013. С. 106.

⁸ Мілейко О.О. (укл.). Актуальні питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: *інструктивно-методичний лист*. Миколаїв : ОШПО, 2017. 32 с.

навчальних програм, навчально-методичного забезпечення, а ключовим фактором розвитку інклюзивної освіти має бути відповідна підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами⁹. До тогочасних ключових недоліків можна віднести слабку підготовку педагогічних кадрів, які ще не були готові працювати з дітьми з функціональними порушеннями. Це пов'язано з тим, що чинна система підготовки та підвищення кваліфікації педагогів не враховувала можливість їхньої роботи з такою категорією дітей¹⁰.

Не останню роль у зрушеннях, що відбувалися у соціально-правовому захисті інвалідів в Україні належить створеному Кабінетом Міністрів України інституту Урядового уповноваженого з прав інвалідів (Постанова від 17 квітня 2013 року за № 273). Його основними завданнями є: підготовка пропозицій щодо забезпечення прав і законних інтересів інвалідів; вжиття у межах своїх повноважень заходів до усунення порушень прав і законних інтересів інвалідів та запобігання їх повторному вчиненню; сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання прав і законних інтересів інвалідів; забезпечення інформування громадськості про права інвалідів¹¹.

2013 року Урядовим уповноваженим було здійснено моніторинг системи спеціальної освіти України. Його результати засвідчили, що за даними Центральної психолого-медико-педагогічної консультації серед дитячого населення України 837 315 (10,5%) дітей мають порушення розвитку¹².

⁹ Нагорна В.В. Гарантії реалізації права на освіту Дітьми з особливими потребами в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (20–21 листопада 2013 р.). Київ: Університет «Україна», 2013. С. 310–312.

¹⁰ Іноземцева С. Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства. *Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства. Vzdělávání a společnost. Mezinárodní nekonferenční zborník*. Prešov, 2016. № 1. С. 274–275.

¹¹ Мурашин О.Г. Сучасні тенденції соціально-правового захисту інвалідів в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (20–21 листопада 2013 р.). Київ: Університет «Україна», 2013. С. 309.

¹² Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності. (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року). Київ, 2013.

У висновку звіту, окрім іншого, зазначалось, що в Україні функціонує розгалужена мережа інтернатних закладів (всього 13 типів), яка сформована в радянські часи та не відповідає потребам дітей сучасної України. Процес реформування інтернатних закладів в Україні відбувається досить повільно, нерівномірно і безсистемно. Переважно один тип інтернатного закладу замінюється на інший інтернатний, відсутній глибокий аналіз діючої мережі закладів та її відповідності потребам дітей, які проживають у цій громаді. Це призвело до того, що реалізація соціальних ініціатив Президента (Лист МОН № 1/12-4113 від 23 травня 2013 року щодо реорганізації спеціальних навчальних закладів, доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року) обумовила станом на 1 січня 2013 року зменшення на 8% мережі інтернатних закладів, на 10% їх планової потужності та на 10% кількості дітей-вихованців. Також було проведено роботу щодо виключення з назв інтернатних закладів дискримінаційних визначень про стан здоров'я або соціальне походження дітей¹³.

У вищезазначеному Звіті було зазначено і про неналежну роботу психолого-медико-педагогічних консультацій щодо не забезпечення своєчасного виявлення дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку та їх обліку.

Горизонтальна структура спеціальної освіти в Україні в цей час була представлена такими основними типами спеціальних закладів: для дітей із порушеннями слуху, слабочуючих, із порушеннями зору, слабозорих, із тяжкими порушеннями мовлення, із порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку. За даними Міністерства освіти та науки України, на 2014 рік функціонувало 334 спеціальні загальноосвітні навчальні заклади, у яких навчалось 39,2 тисячі дітей, 145 спеціальних дошкільних закладів та 1200 спеціальних груп у дошкільних закладах масового типу, у яких перебувало близько 45 тисяч дітей¹⁴, що становило 0,96% від усіх дошкільних навчальних закладів, в яких навчалось 15338 дітей, з них дітей-інвалідів 0,6% від усієї чисельності дітей у дошкільних навчальних закладах. Також функціонували 1475 дошкільних навчальних закладів, які мали групи спеціального

¹³ Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності. (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року). Київ, 2013.

¹⁴ Колюпаєва А.А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Київ, 2014. № 3. С. 7, 8–9.

призначення, що становить 9,8% від загальної кількості дошкільних начальних закладів, в яких функціонувало 3967 груп спеціального призначення, що становить 7,1% від загальної кількості груп дошкільних навчальних закладів, та навчалися 63453 дитини у групах спеціального призначення, що становить 4,9% до загальної кількості дітей дошкільних начальних закладів¹⁵.

Одним з головних завдань спеціальної школи є підготовка випускників до адаптації в сучасних економічних умовах, до їх включення в незнайомий, складний світ виробничих, ділових і людських стосунків. Але, як свідчить практика, випускники спеціальних шкіл-інтернатів є неконкурентоспроможними на ринку праці у зв'язку з певними обставинами: низькою професійною підготовкою, обмеженим вибором професій, які часто не користуються попитом у сучасних економічних умовах, неможливістю продовжити професійну освіту чи отримати іншу професію в системі професійно-технічної освіти та інше¹⁶.

2014 року Україна задекларувала початок повномасштабних реформ у всіх сферах суспільного життя. Найбільш помітною серед них у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» реформ, можна вважати реформу децентралізації¹⁷.

17 червня 2014 року Верховна Рада України прийняла перший з пакету «децентралізаційних законів», а саме Закон України «Про співробітництво територіальних громад»¹⁸. Відповідно до нього, окрім іншого, пропонується перехід до децентралізованої системи управління освітою. Децентралізація в галузі освіти – це передача повноважень і відповідальності за управління освітою та фінансування освіти демократично обраним органам місцевого самоврядування і школам. Вона передбачає створення фінансово незалежних територіальних

¹⁵ Бучковська Я.Г. Сучасний стан дошкільної освіти для дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «БЕКТОР»* (24–25 квітня 2017 р.). Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2017. С. 148–150.

¹⁶ Ткачук В.О. Дошкільна і шкільна освіта дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей* (18 жовтня 2012 р.). Київ : Університет «Україна», 2012. С. 396–397.

¹⁷ Крат М., Софій О. Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі. Київ, 2016. С. 2, 3. Вилучено із <http://dialog.lviv.ua/porivnyalniy-analiz-protseesu-detsentralizatsiyi-ukrayini-ta-polshhi-2/>

¹⁸ Біницька К.М. Спільне та відмінне у діяльності сучасних вищих педагогічних навчальних закладів республіки Польща та України. *Науковий вісник Донбасу*. Донецьк, 2012. № 4. С. 220.

громад, повноваженням яких є забезпечення управління закладами дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти та їх утримання¹⁹.

У цей період в Україні організації громадянського суспільства все ще не справляли відчутного впливу на процес прийняття державних рішень. Органи державної влади та зазначені організації не мали достатнього досвіду та навичок застосування процедур публічної політики та консультацій, що призводило до прийняття неефективних рішень та незрозумілої політики. Але внаслідок політичних подій в країні та ролі організацій громадянського суспільства і волонтерського руху у вирішенні численних проблем сучасності (в яких державні структури в більшості випадків демонструють некомпетентність) створена основа для суттєвого збільшення ролі таких організацій в житті дітей з особливими потребами²⁰.

Водночас, громадські організації людей з інвалідністю відзначали наступне: більшість закладів освіти залишається архітектурно недоступними; підготовка вчителів та адміністрацій шкіл, дитячих садків з питань інклюзивного навчання не є системною; недостатнє матеріальне забезпечення навчальних закладів; відсутні механізми фінансування розумного пристосування для включення учнів з інвалідністю; міжвідомча координація або є формальною, або взагалі відсутня; не застосовуються механізми стягнення відшкодування за порушення прав. Крім того, відсутні достатні практики забезпечення доступу до освіти осіб із інтелектуальними порушеннями та осіб із комплексною інвалідністю²¹.

Значним поступом для вдосконалення освітнього законодавства було прийняття від 1 липня 2014 року (№ 1556-VII) Закону України «Про вищу освіту».

Поступово спостерігається значне розширення мережі вищих закладів освіти, у яких можуть навчатись діти з особливими потребами. Найбільшими закладами для підготовки кваліфікованих кадрів для спеціальних та інклюзивних шкіл і навчання студентів з особливими

¹⁹ Біницька К., Біницька О. Республіка Польща – досвід децентралізації: децентралізація освіти в Україні. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ, 2016. № 8. С. 7–9.

²⁰ Хворова Г.М. Роль громадських об'єднань батьків дітей з полі системними порушеннями розвитку у формуванні батьківської компетентності: 1990–2015 рр. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Київ, 2015. № 10. С. 191.

²¹ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. *Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй. 28 сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третьої циклу)*. 2017. С. 15–16.

потребами є Факультет спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (декан – професор М.К. Шеремет), Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (декан – В.І. Співак), Факультет спеціальної освіти Донбаського державного педагогічного університету (декан – О.В. Мамічева), кафедра спеціальної та інклюзивної освіти навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (завідувач – Т.М. Дегтяренко), кафедра спеціальної освіти та соціальної роботи Факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені І. Франка (завідувач – К.О. Островська), кафедра спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (завідувач – О.В. Мартинчук), Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж (м. Кам'янець-Подільський, директор – М.М. Тріпак), Київський коледж легкої промисловості (директор – Г.В. Шуцька), Херсонський базовий медичний коледж (директор – М.С. Вашук), ВМУРоЛ «Україна» (м. Київ та його регіональні підрозділи) й інші навчальні заклади.

Практичне здійснення навчання дітей з особливими потребами в інтегрованому середовищі вимагало розширення підготовки. До штату працівників було додано асистента вчителя/вихователя²².

Роль сучасного вчителя також змінилася. Він має бути готовим не лише до педагогічної діяльності зі звичайними учнями, але й до роботи з дітьми з інвалідністю. Для вирішення цього питання студенти отримують знання, окрім іншого, і щодо диференційованого викладання²³.

Стурбованість викликають тенденції процесу інвалідизації населення України. Щорічно кількість осіб з функціональними обмеженнями прямо пропорційно збільшується, тобто процес зростання не уповільнюється з роками, а зростає у математичній прогресії. Важливо, що ця тенденція посилюється зі зменшенням

²² Martynenko I., Tyschenko V., Bazyma N. Special education in Ukraine, *Szkola specjalna* Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej. Warszawa, 2013. № 4 (270). S. 280.

²³ Таранченко О.М. Диференційоване викладання: сучасні підходи щодо задоволення навчальних потреб учнів з порушеннями психофізичного розвитку в масових та спеціальних освітніх закладах. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: збірник наукових праць*. Київ, 2012. № 3. С. 44.

населення країни²⁴. Зокрема, згідно офіційних даних Міністерства соціальної політики на 01 січня 2011 року в Україні проживало 2 709 982 людей з інвалідністю²⁵, це майже 6% від загальної чисельності населення; на 1 січня 2013 року – 2 788 226 осіб або 6,1% від загальної чисельності населення; у Національній доповіді «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» зазначено, що на 01 січня 2015 року загальна чисельність людей з інвалідністю (без урахування тимчасово окупованих територій та Автономної республіки Крим) становила 2 568 532 особи (або майже 6% у загальній структурі постійного населення країни (42,760 млн. осіб), у тому числі дітей з інвалідністю – 151 125 осіб (44% дівчат, 56% хлопчиків)²⁶.

Не можна скидати з рахунків події, які відбуваються на сході України у зв'язку з військовою агресією зі сторони суміжної держави, особливо після 24 лютого 2022 року. Відповідно, значним чином загострилась ситуація і з забезпеченням реалізації прав інвалідів на освіту, частина з яких стали вимушеними переселенцями, а інша зазнала інвалідизації внаслідок військових дій. Права таких осіб з інвалідністю врегульовані Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014)²⁷.

Сучасний період розвитку України характеризується продовженням реформ, започаткуванням нової філософії державної політики, щодо осіб з особливими освітніми потребами, реалізацією та поширенням

²⁴ Гета А.В. Стан проблем людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція* (19–20 листопада 2014 р.). Київ: Університет «Україна», 2014. С. 101.

²⁵ Ірклієнко А.І. Правові та організаційні засади навчання, виховання і працевлаштування людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції* (18–19 листопада 2015 р.). Київ: Університет «Україна», 2015. С. 334.

²⁶ Заїка В.М., Ющенко О.М. Самореалізація особистості людей з особливими потребами в сучасному світі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції* (23–24 листопада 2016 р.). Київ: Університет «Україна», 2016. № 1. С. 183.

²⁷ Галко О.М. Проблематика забезпечення умов для навчання, виховання та працевлаштування людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції* (18–19 листопада 2015 р.). Київ: Університет «Україна», 2015. С. 326–327.

моделі інклюзивного навчання у закладах освіти, забезпеченням нормативно-правової та навчально-методичної бази²⁸.

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім йдеться про статтю 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, в якій визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей²⁹. Відповідно до цього офіційно затверджено вживання терміну «діти з особливими освітніми потребами»³⁰. Він охоплює всіх дітей, чиї освітні потреби лежать за межами загальноприйнятої норми.

Модернізація системи освіти в Україні зумовлює необхідність інноваційного розвитку всіх її ланок. Модернізація спеціальної дошкільної освіти актуалізувала проблему раннього дитинства, зумовила потребу в науково-теоретичних і практичних дослідженнях цього віку, що сприяли реалізації ідей раннього розвитку³¹. (Бондаренко, 2017). Найважливішим завданням було і залишається розвиток державної системи ранньої комплексної допомоги дітям з особливими освітніми потребами.

В цей період проблеми освіти дітей з особливими потребами стали предметом серйозних наукових досліджень. Сучасному розвитку спеціальної освіти в Україні присвячені наукові дослідження В.І. Бондаря, О.В. Гаврилова, В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої, О.В. Колишкіна, С.П. Миронової, В.О. Липи, Т.В. Сак, В.М. Синьова, Є.П. Синьової, М.О. Супруна, В.В. Тарасун, С.В. Федоренко,

²⁸ Молчановська В.М. Актуальні проблеми та аспекти правового регулювання навчання людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції* (18–19 листопада 2015 р.). Київ : Університет «Україна», 2015. С. 369, 370–371.

²⁹ Крицун В.О., Кирста Н.Р. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: теоретичний аспект. С. 2–3, 4, 5. Вилучено із <http://conference.pu.if.ua/forum/files/11-13052016/7/Kricyn.pdf>

³⁰ Мілейко О.О. (укл.). Актуальні питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: *інструктивно-методичний лист*. Миколаїв: ОППЮ, 2017. 32 с.

³¹ Бондаренко І.П. Дошкільна освіта в Україні і Польщі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний менеджмент у закладах освіти»*. Київ, 2017. № 1. С. 69.

М.К. Шеремет та ін.). У їх роботах акцентується увага на першочергових завданнях щодо розвитку сучасної спеціальної освіти в Україні.

Упродовж останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В.І. Бондар, Т.А. Євтухова, А.А. Колупаєва, О.Я. Савченко, О.Б. Столяренко та інші досліджують проблеми психолого-педагогічного супроводу та залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, реабілітації та соціалізації до суспільних норм³².

Різним аспектам впровадження ефективних методів, технік, методик корекційної роботи з дітьми з особливими потребами, питання інтегрованого та інклюзивного навчання присвячені наукові дослідження Л.Л. Білецької, В.І. Бондаря, А.М. Висоцької, В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої, Є.А. Клопоти, І.Б. Кузави, С.П. Миронової, Н.Г. Пахомової, Т.В. Сак, В.М. Синьова, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, Л.І. Фомічової, О.П. Хохліної, М.К. Шеремет та ін.

Питанням освіти дітей-дошкільників з особливими потребами присвячені наукові дослідження І.М. Гудим та Ю.В. Рібцун; проблемам соціальної, соціально-педагогічної реабілітації дітей та молоді – О.В. Безпалько, А.В. Зібрової, А.Й. Капської, В.В. Кобильченко, О.М. Мостіпан та ін.

Загалом вчені зазначали, що вдосконалення педагогічної та корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами вимагає впровадження в систему спеціальної освіти корекційних педагогічних технологій. Відповідно поглиблення тенденції диференціації спеціальної освіти, реалізація принципу варіативності спонукали педагогів до розроблення нових корекційних педагогічних технологій, які сприяють якісній корекційній роботі з дітьми з особливими потребами³³.

Однією з таких сучасних технологій є інформаційні технології. Їх використання дозволяє учням з особливими освітніми потребами розвинути цілісне бачення світу, відкривають можливості для корекції та компенсації порушень розвитку та отримання якісної освіти³⁴.

³² Крицун В.О., Кирста Н.Р. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: теоретичний аспект. С. 2–3, 4, 5. Вилучено із <http://conference.pu.if.ua/forum/files/11-13052016/7/Kricyn.pdf>

³³ Малишевська І.А. Роль педагогічних технологій в системі корекційної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2013. № 45. С. 81, 86.

³⁴ Чудна В.І., Басай Г.Г. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2014. С. 236–237.

2016 року загальноосвітні школи вже мали всі можливості до інклюзивного навчання. Водночас, поширення інклюзії в цей період ще гальмувалося неготовністю більшості загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів інших ланок освіти прийняти учнів з особливими освітніми потребами. Мова йде, насамперед, про відсутність у навчальних закладах архітектурної доступності, нестачу сучасного корекційно-реабілітаційного обладнання, невизначеність із заробітною платою корекційних педагогів, недостатню кількість спеціальних автобусів, пристосованих для перевезення учнів з фізичними обмеженнями тощо.

На сучасному етапі модернізації системи спеціальної освіти актуальною є інтеграція зусиль науковців та освітян для обговорення і розв'язання широкого кола проблем навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі³⁵.

Для вирішення актуальних питань розвитку спеціальної освіти, Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України було започатковано щорічне проведення освітянських форумів під загальною назвою «Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки та психології». Перший захід відбувся 2015 року в Сумах, наступні приймали такі міста як Вінниця (2016), Київ (2017), Переяслав (2018), Чернігів (2019), Запоріжжя (2020).

З огляду на активний розвиток інклюзивної форми навчання постала нагальна потреба у підвищенні кваліфікації педагогів, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. Відповідно, Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України було започатковано надання освітніх послуг з підвищення кваліфікації керівних, педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. 2016 року Факультет спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова започаткував 3^тзд корекційних педагогів України.

Важливо зазначити, що на цих заходах вченими та практиками було наголошено на необхідності виважених кроків у реформуванні спеціальної освіти в Україні, збереженні наукового, методичного і кадрового потенціалу навчальних закладів та у підготовці педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до роботи із дітьми з особливостями розвитку і їх сім'ями в умовах інклюзивного навчання.

³⁵ Молчановська В.М. Актуальні проблеми та аспекти правового регулювання навчання людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції* (18–19 листопада 2015 р.). Київ : Університет «Україна», 2015. С. 369, 370–371.

Тобто реформа спеціальної освіти в Україні повинна йти не шляхом модернізації, а шляхом інновацій, зокрема і в професійній підготовці фахівців. Під час цих заходів провідні вчені та педагоги звертали увагу на те, що упровадження інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами та реформування закладів спеціальної освіти має бути стратегічно правильним. Необхідні виважені кроки у реформуванні спеціальної освіти в Україні, збереженні наукового, методичного та кадрового потенціалу навчальних закладів, у підготовці педагогів загальноосвітніх початкових закладів до роботи із дітьми з особливими потребами та їх сім'ями в умовах інклюзивного навчання³⁶. Можемо констатувати, що в інклюзивному навчанні Україна зробила значний крок уперед, але ступінь реальної інклюзії в Україні ще не на достатньому рівні.

Проаналізувавши низку світових моделей інклюзивної освіти, МОН України 2016 року впровадило загальнонаціональний проект «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації», який стартував у Запорізькій області, а зараз впроваджується в усій Україні.

На сьогодні психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами займає одне з найважливіших місць в інклюзивному освітньому середовищі. Водночас із дедалі ґрунтовнішою розробкою теоретичних аспектів інклюзії та напрацюванням практичного досвіду виявилось, що однієї лише фахової підтримки й супроводу дітей з особливими потребами та їхніх родин недостатньо. Аби досягти монолітності освітнього простору, у якому кожен має змогу досягти максимального успіху й здобути якісну освіту, спектр послуг підтримки та супроводу поширено на всіх учасників освітнього процесу – і на окремих педагогів, і освітні заклади загалом³⁷.

2. Тенденції розвитку системи спеціальної освіти в Україні у 2016–2022 роках

2016–2017 навчальний рік – рік початку системної реформи освіти, ініційованої Міністерством освіти і науки України та обґрунтованої вітчизняними науковцями. Така реформа зумовлена нагальними потребами педагогічної практики та соціальним запитом на формування особистості нового часу. Складовою змін є оновлення змісту

³⁶ Мілейко О.О. (укл.). Актуальні питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: *інструктивно-методичний лист*. Миколаїв : ОПППО, 2017. 32 с.

³⁷ Таранченко О.М., Литовченко С.В., Федоренко О.Ф., Жук В.В., Литвинова В.В., Шевченко В.М. Сучасні підходи в навчанні дітей з особливими потребами. Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології: *навчально-методичний посібник*. Київ : Вид ФОП Симоненко О.І., 2018. С. 38.

освіти на основі сучасних методичних підходів, особистісної та компетентісної орієнтації навчально-виховного процесу, практичної спрямованості набутих знань та навичок³⁸.

9 серпня 2016 року Міністерством соціальної політики України затверджено наказ за № 855 «Деякі питання комплексної реабілітації осіб з інвалідністю», яким прийняте Типове положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю. Обов'язковою складовою цього комплексу діяльності є співпраця з освітніми установами та фахівцями у галузі спеціальної освіти³⁹.

Варто констатувати той факт, що за останні роки мережа навчальних закладів продовжує скорочуватись. Зокрема, кількість дошкільних закладів в Україні скоротилася на третину, а чисельність дітей, які їх відвідують – на 40,1%. Якщо врахувати лише заклади, що реально працюють, то скорочення мережі дошкільних закладів, становитиме 46,5%, зменшення місць у цих закладах – 51%. Згідно з реформою спеціальної освіти, з 1 вересня 2017 року було припинено набір учнів до підготовчих класів спеціальних шкіл. Таке становище сприяє розвитку інших напрямків та форм освіти: з'являється новий сектор – домашня освіта, також дедалі більшої популярності набувають дитсадки-школи⁴⁰.

На 2017 рік український уряд вперше виділив субвенцію (цільова дотація з Державного бюджету) на інклюзивну освіту у розмірі 209,4 мільйонів гривень, а в Держбюджет на наступні роки було закладено понад 500 мільйонів гривень. Кабінет міністрів змінив первісний розподіл коштів субвенції на проведення занять і придбання корекційних засобів з 80% та 20% відповідно на 65/35 та схвалив їхню закупівлю для спільного користування, якщо у навчальному закладі є одночасно кілька дітей з однаковими порушеннями⁴¹.

Відбулися суттєві зміни у законодавстві, нормативно-правовій базі та діяльності певних структур. Зокрема, 5 липня 2017 року Президент України підписав закон «Про внесення змін до Закону України «Про

³⁸ Жук В.В. Оновлення змісту освіти дітей з порушеннями слуху: теоретичні підходи та їх реалізація. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Київ, 2016. № 11. С. 56.

³⁹ Галко О.М. Удосконалення законодавчого регулювання та забезпечення прав осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 листопада 2016 р.)*. Київ : Університет «Україна», 2016). № 2. С. 98–99.

⁴⁰ Бондаренко І.П. Дошкільна освіта в Україні і Польщі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний менеджмент у закладах освіти»*. Київ, 2017. № 1. С. 71–72.

⁴¹ Борохвіна Т.Г. Ретроспективний аналіз розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2018. № 5. С. 70–72.

освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 12 липня 2017 року за № 545 була припинена діяльність Центральної психолого-медико-педагогічної консультації та її регіональних осередків у зв'язку з реорганізацією і створенням на їх базі або на базі шкіл з інклюзивними класами, або опорних шкіл нової структури – Інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Також було затверджено типові Положення про їх діяльність. На сьогодні в Україні працює близько 600 інклюзивно-ресурсних центрів, які надають діагностичну, корекційну та консультаційну допомогу дітям з особливими потребами і їх батькам. Кількість ІРЦ в Україні продовжує поступово зростати.

2017 року було ухвалено новий закон «Про освіту». У ньому вперше в українському законодавстві окремою статтею (ст. 20 «Інклюзивне навчання») визначено навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітніх закладах освіти. Попередня стаття 19 «Освіта осіб з особливими освітніми потребами» визначає загальні умови навчання всіх осіб з інвалідністю. Цей Закон регулює основні засади нової освітньої системи в Україні та дає свободу дій вчителю. Щоб навчати повному, вчитель отримав свободу дій – обирати навчальні матеріали, імпровізувати та експериментувати. Міністерство освіти і науки пропонуватиме лише типові навчальні програми, проте будь-який учитель чи авторська група може доповнювати їх або створювати свої. Вчитель тепер обмежений лише Державним стандартом. У цьому документі окреслено результати: що мають знати та вміти учні, закінчивши певний етап навчання. Натомість, як дійти до цих результатів, вчитель визначає сам. Закон «Про освіту» також передбачає кадрову автономію для всіх типів державних закладів. Тепер директор школи може самостійно призначати своїх заступників, приймати на роботу та звільняти педагогічних працівників. Окрім того, керівників шкіл (як і вчителів) приймають на роботу за строковим контрактом. Директор школи обирається за конкурсом.

2018 року була впроваджена Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я (МКФ). Вона окреслила інший підхід до інвалідності, а на зміну медичній та соціальній моделям приходить біопсихосоціальна модель. В процесі удосконалення вітчизняного законодавства відбулась заміна слова «інвалід» на термін «особа з інвалідністю» (затверджено Верховною Радою України 2 жовтня 2018 року)⁴².

⁴² Галко О.М. Удосконалення законодавчого регулювання та забезпечення прав осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції* (23–24 листопада 2016 р.). Київ : Університет «Україна», 2016). № 2. С. 98–99.

Сучасна наука перебуває в пошуках нової оптимальної й ефективної парадигми освіти осіб з порушеннями слуху, оскільки гуманістичні тенденції, що поширюються в світовій спільноті, спонукають до впровадження такого підходу, який би забезпечував освітню та соціальну інтеграції осіб з порушеннями слуху, гарантуючи дотримання їхніх людських і громадянських прав, зокрема й на використання жестової мови⁴³.

В цей період як на міжнародному, так і на державному рівні відбувається зміцнення статусу дитинства в суспільстві, що зумовлює новий науково-практичний напрям зорієнтований на задоволення освітніх, медико-соціальних і психологічних потреб дітей від народження до трьох років та їх сім'ї, який є сучасним етапом у розвитку системи спеціальної освіти й свідчить про формування нового ставлення держави і суспільства до дітей з особливими потребами раннього віку та поширення мережі служб ранньої допомоги⁴⁴.

Особливим аспектом у системі спеціальної освіти є новітнім для України напрямком є раннє втручання.

Раннє втручання – це комплексна система послуг сім'ї, в якій народилася дитина з інвалідністю чи ризиком розвитку та забезпечується мультидисциплінарною командою фахівців. Вона передбачає раннє виявлення, втручання та профілактику порушень розвитку дитини і сприяє кращому функціонуванню сім'ї.

В Україні різні організації (державні, громадські, благодійні) надають ранню допомогу дітям різних категорій, але її не можна охарактеризувати як поширену та системну. Проведений аналіз свідчить, що протягом понад 20 років раннє втручання розвивалося ситуативно, переважно завдяки активній діяльності громадських організацій. Перший такий заклад в Україні з'явився у Миколаєві 1996 року, згодом у Рівному (1998), Харкові (2000), Луцьку (2006), Хмельницькому (2017) та інших містах. Центри, які відкривались, напрацьовували свою модель раннього втручання, подальшого розвитку набули Миколаївська, Харківська та Львівська моделі раннього втручання.

На основі накопиченого досвіду 2006 року в Харкові був розроблений проект Державного стандарту якості послуг раннього втручання для дітей віком від 0 до 6 років з порушеннями розвитку та

⁴³ Таранченко О.М., Литовченко С.В., Федоренко О.Ф., Жук В.В., Литвинова В.В., Шевченко В.М. Сучасні підходи в навчанні дітей з особливими потребами. Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології: *навчально-методичний посібник*. Київ : Вид ФОП Симоненко О.І., 2018. С. 38.

⁴⁴ Федорович Л.О. Рання допомога дітям в країнах східної Європи. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2014. С. 225.

сімей, що їх виховують (на виконання Закону України від 5 жовтня 2000 року за № 2017-III «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Закону України від 19 червня 2003 року за № 966-IV «Про соціальні послуги»)⁴⁵.

Протягом останнього часу раннє втручання почало впроваджуватися на державному рівні та вводиться у вітчизняне законодавство. Зокрема, введене в дію розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року «Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуги раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя».

З 2016 року значно активізувався рух батьків за раннє втручання в різних областях України, створюється Національна Платформа з проблеми раннього втручання, проводяться навчання, просвітницькі кампанії. Позитивним кроком для розвитку системи раннього втручання в Україні стали Рекомендації парламентських слухань: «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення»⁴⁶. Наразі в Україні підготовлено проект Закону України «Про раннє втручання».

У березні 2017 року для розбудови в Україні системи раннього втручання було підписано Меморандум про взаєморозуміння між ключовими партнерами. Водночас, при всіх позитивних зрушеннях щодо впровадження системи раннього втручання залишаються певні бар'єри, які заважають даному процесу, – недосконалість законодавчо-нормативної бази, відсутність цілісної стратегії раннього втручання на рівні держави, міжвідомчої координації; навчання та підготовка фахівців, державних службовців; недостатня просвіта батьків та їх залучення до процесу прийняття рішень; фінансування тощо. Завдяки активній діяльності громадських організацій на сьогодні в Україні команди раннього втручання працюють на базі Благодійного фонду «Інститут раннього втручання» (м. Харків), навчально-реабілітаційного центру «Джерело» (м. Львів), Закарпатського обласного центру комплексної реабілітації «Дорога життя» (м. Ужгород), НДО «Здорове суспільство» тощо⁴⁷.

2018 року Кабінет міністрів України схвалив Концепцію створення та розвитку системи послуг раннього втручання в Україні. Вона передбачає, що програма «Раннє втручання» є насамперед сімейно-центрованою і

⁴⁵ Федорович Л.О. Рання допомога дітям в країнах східної Європи. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2014. С. 225.

⁴⁶ Байда Л.Ю., Павлова, Є.Б., Іванова, О.Л., Кукуруза, Г.В. Формування політики раннього втручання: тренінговий модуль. Київ, 2017.

⁴⁷ Там само.

свою головною метою ставить допомогти сім'ї створити такі умови, в яких дитина могла б повноцінно рости, розвиватися, реалізовувати свій потенціал, долати накладені інвалідністю обмеження та інтегруватись в життя спільноти і суспільства⁴⁸.

В Україні розроблена Концепція скринінгу слуху у новонароджених, яка чекає свого прийняття на державному рівні. У Києві систему раннього скринінгу новонароджених дітей з 2018 року запроваджено у Міському медичному центрі проблем слуху та мовлення «СУВАГ».

У лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти, який передбачає, що вчителі мають працювати за іншими підходами. В Україні була запроваджена ключова реформа Міністерства освіти і науки – «Нова українська школа», яка впливає і на освіту дітей з особливими потребами. Головна її мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не лише знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Були прийняті нові освітні програми для дітей з особливими потребами. 2019 року стартував пілотний проект з добровільної сертифікації вчителів, мета якого – виявити та стимулювати вчителів з високим рівнем професійної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання і новими освітніми технологіями та сприяють їх поширенню.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти повинен запровадити принцип «гроші ходять за вчителем»: педагоги зможуть підвищувати кваліфікацію за державні кошти не лише в Інститутах післядипломної педагогічної освіти, а й в обраних самими педагогами організаціях. Є лише дві вимоги: за п'ять років підвищення кваліфікації має скласти 150 годин, а навчання відбуватись щорічно. З них третина годин має бути за фаховим напрямком роботи – спеціальною освітою.

Один із принципів Нової української школи – партнерство, у тому числі – між школою та батьками. Батьки можуть створювати свої органи громадського самоврядування, а отже – впливати на освітній та виховний процеси. Співпраця між усіма учасниками освітнього процесу – учителів, учнів, адміністрацій та батьків – допоможе досягти всіх інших результатів. Адже тільки так можливо втілити головну мету: змінити освітнє середовище, впровадити навчання для життя.

⁴⁸ Федорович Л.О. Рання допомога дітям в країнах східної Європи. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2014. С. 225.

У кінці 2019 року був підготовлений новий закон «Про повну загальну середню освіту», який більш детально розкриває зміни, закладені реформою. Він спрямований на досягнення стратегічних цілей, визначених Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Закон гарантує рівний доступ до освіти для учнів, забезпечує педагогічну автономію вчителів і передбачає більше можливостей для шкіл у використанні власних коштів. Документ надає вчителям реальну автономію у створенні програм, розробці систем оцінки, відкриває широкі можливості для підвищення кваліфікації та зростання їх зарплати. Закон також встановлює нові підходи до призначення директорів шкіл, надає більше можливостей для посилення шкіл педагогами і вводить педагогічну інтернатуру для молодих вчителів.

Цей процес чекав свого вирішення майже двадцять років. Ще 2000 року в «Положенні про загальноосвітній навчальний заклад» (з наступними змінами) йшлося про широку автономію навчальних закладів та посилення громадської складової в управлінні закладу через розширення повноважень і функцій ради навчального закладу, опікунської ради⁴⁹. Хоча законодавство надає можливість вищим навчальним закладам більшу автономність відповідно до демократичних принципів управління освітою через введення на різних рівнях в установах органів самоуправління, на практиці це суттєво нівелюється збереженням за міністерством повноважень щодо затвердження більшості з нових свобод. Це підриває сам принцип автономії⁵⁰.

В останні роки в нашій країні стало більш помітним прагнення до того, щоб змінити ситуацію, яка склалася з навчанням і вихованням дітей з особливими потребами у кращу сторону. Прийняті на державному рівні відповідні законодавчі акти⁵¹, створено нормативно-правову основу функціонування варіативної системи освітніх послуг для дітей

⁴⁹ Біницька К., Біницька О. Республіка Польща – досвід децентралізації: децентралізація освіти в Україні. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ, 2016. № 8. С. 7–9.

⁵⁰ Сисоєва С., Кремень В., Левовицький Т., Огнев'юк В., Сисоєва С. (ред.). Освітологічний контекст освітніх реформ. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія* Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. С. 121–122.

⁵¹ Палилюк О.М. Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 квітня 2017 р.)*. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. С. 236.

з інвалідністю⁵². В центрі уваги знаходиться тепер вже не інвалідність, а сама людина з інвалідністю, яка має бути здатна, наскільки це можливо, самостійно жити в суспільстві⁵³. Діти з особливими потребами мають до вибору різні форми навчання: спеціальні школи, індивідуальне навчання та інклюзію. Складається система нового виду спеціалізованих установ – багатопрофільних навчально-реабілітаційних центрів, навчально-реабілітаційних центрів, які дозволяють комплексно вирішувати багато проблем, розпочато створення системи ранньої соціальної реабілітації дітей з інвалідністю. Почала здійснюватися підготовка фахівців, покликаних забезпечувати навчання та реабілітацію дітей з особливими потребами. Протягом тривалого часу формується державна система соціальної підтримки таких дітей, яка організаційно розподілилася між Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством молоді та спорту України. Правові засади задоволення особливих потреб дітей відображені у численних нормативно-правових актах⁵⁴.

Водночас, у цьому контексті слушною є думка, що для будь-яких соціальних систем існують певні обмеження щодо кількості змін та реформ, які вони можуть безболісно абсорбувати. Як зазначає академік В.Г. Кремень, «суспільство є не машиною, а живим організмом, що розвивається і само організується за власними законами, яких не можуть порушити ентузіасты-реформатори. Вітчизняний досвід показав, що спроби абстрагуватися від логіки й темпів історичного розвитку, утиснути життя в рамки прекрасного ідеалу, який не відповідає рівню культури, призводять до порушення цілісності системи самоорганізації суспільства». На наш погляд, ці слова можна віднести й до реформування сфери спеціальної освіти в Україні. Саме

⁵² Єжова Т.Є. Організація в Україні освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція* (20–21 листопада 2013 р.). Київ : Університет «Україна», 2013. С. 26–27.

⁵³ Терещенко А.Л. Розвиток законодавства щодо захисту прав інвалідів в історичній ретроспективі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції* (18–19 листопада 2015 р.). Київ : Університет «Україна», 2015. С. 403.

⁵⁴ Палилюк О.М. Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (24–25 квітня 2017 р.). Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. С. 236.

через перенасиченість докорінних змін в Україні українська система освіти у цей період реформувалася болісно⁵⁵.

Визначальною особливістю останнього періоду є трансформація системи спеціальної освіти на сучасних демократичних та гуманістичних засадах, створення альтернативних шляхів і моделей психолого-педагогічної підтримки та корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізація та інтеграція в суспільство.

На жаль, Covid-19 та повномасштабна війна в Україні загальмували розвиток системи спеціальної освіти, проте навіть в таких умовах вона намагається розвиватися.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що характерною особливістю останнього десятиліття була модернізація та трансформація системи спеціальної освіти на демократичних і гуманістичних засадах, створення в Україні альтернативних шляхів та моделей підтримки і супроводу дітей особливими освітніми потребами, вирішення проблем щодо їх соціалізації та інтеграції, надання можливості вибору форм здобуття освіти, визначення освітніх потреб дітей з інвалідністю, децентралізація і демократизація освіти; відбувався шлях до самоврядування шкіл та скасування державної монополії на програми і підручники для дітей з особливими освітніми потребами та інші процеси.

Не зважаючи на розвиток інклюзії в Україні, спеціальні школи для дітей з особливими освітніми потребами залишаються основними навчально-виховними закладами. Це є важливим, оскільки вони мають понад двохсот літню історію існування та розвитку, необхідне методичне забезпечення, підготовлених фахівців та потужний практичний досвід роботи з такими дітьми. Такі заклади мають стати потужною ресурсною базою не лише для навчання дітей з особливими освітніми потребами, але й для розвитку інклюзії, адже педагоги спеціальних шкіл володіють як теоретичними знаннями, так і практичними вміннями та навичками для роботи з такою категорією дітей. Вони озброюють учнів необхідними знаннями, вміннями і практичними навичками переважно на рівні базової середньої освіти, забезпечують виховання, корекційно-розвиткову роботу, проводять відповідну трудову підготовку для їх успішної соціалізації та інтеграції в суспільство.

⁵⁵ Сисоєва С., Кремень В., Левовицький Т., Огнев'юк В., Сисоєва С. (ред.). Освітологічний контекст освітніх реформ. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія* Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. С. 121–122.

На сучасному етапі розвитку системи спеціальної освіти в Україні перед нею постають нові проблеми та виклики. Після завершення війни буде відбуватися активний пошук різних організаційних форм та методів, які будуть відповідати тогочасним соціокультурним і економічним умовам життя країни, запитам суспільства та зможуть задовольнити як спеціальні освітні, так і корекційно-розвиткові та реабілітаційні потреби дітей та підлітків з особливими освітніми потребами.

АНОТАЦІЯ

В матеріалі розкрито розвиток системи спеціальної освіти в Україні в останнє десятиліття, зокрема, в умовах війни. Це є наслідком демократичних перетворень, які розпочалися після проголошення незалежності 1991 року, які обумовили зміни ідеологічного, морально-ціннісного та соціально-економічного устрою суспільства, спричинили кардинальні зрушення в освітньому просторі, що позитивно вплинуло на процеси модернізації освітньої системи, зокрема спеціальної, пошук власних шляхів розвитку освіти в умовах активізації складних і суперечливих глобалізаційних впливів.

Information about the author:

Shevchenko Volodymyr Mykolayovych,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor of the Department of Special Education Faculty
of Pedagogical Education

Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine